

Egyházi vagy állami iskola?

– Eötvös József szerepe a közoktatás modernizációjában

A 19. századra az iskolák egyházi vagy állami jellege körül széleskörű vita alakult ki. Bár az előző évszázad végén a felvilágosult abszolutista uralkodók állami oktatást valósítottak meg, a reformkorra ismét erőteljes befolyást nyert az egyház az iskolák felett. A népoktatás alacsony színvonala égető kérdésnek bizonyult a polgári átalakulás korában, így a kor jeles személyiségei felemelték hangjukat a közoktatás modernizációja érdekében. Az 1848 utáni évtizedekben számtalan érvet sorakoztattak fel mind az egyházi, mind az állami oktatás képviselői, illetve átmeneti megoldások is születtek. A folyamatban jelentős szerepet játszott Eötvös József, aki vallás- és közoktatásügyi miniszterként igyekezett mindent megtenni a közoktatás korszerűsítése érdekében.

Eötvös törvénytervezete 1848-ban

Eötvös szerette volna megvalósítani az egyház és az iskolák elválasztását, ugyanakkor az egyházi iskolákat is meghagyta volna az állami oktatás mellett. Úgy gondolta, a közoktatás olyan terület, amelynek minőségétől a nemzet jövője függ, ezért nagy hangsúlyt fektetett rá, hogy a célnak megfelelő törvények szülessenek, erre utal Charles de Montalembert grófnak írt levele is. A polgári átalakulás során az oktatás és a nevelés előkelő helyen szerepelt a megalkotandó törvények sorában, bár a felekezeti, illetve természetesen az ország területén élő nemzetiségekből adódóan a nyelvi sokszínűség megnehezítette az eredmények elérését. Eötvös igyekezett együttműködni a katolikus egyházzal, azonban utóbbi féltette a 19. század elején I. Ferenc intézkedései által visszanyert befolyását, így az iskolaügy előrehaladását a katolikus egyházi reakció általánosságban lassította.

A kultuszminiszter felismerte, hogy a népoktatás korszerűsítése érdekében szükséges a felekezetekkel való együttműködés, hiszen korábban ők tartották befolyásuk alatt az iskolákat. Ezért az elemi oktatás törvényi előkészítése során komolyan vette az oktatók és az egyházak véleményét. Nagymértékben figyelembe vette az evangélikus tanár és iskolaigazgató, Tavasi Lajos kezdeményezésére összehívott tanári kongresszus népoktatás ügyére vonatkozó javaslatait is. Emellett hírlevelet adott ki az egyházi és iskolai igények felmérésére, melyben arra kérte a felekezeteket, tájékoztassák őt a papok jövedelméről, illetve a tankerületek élén álló személyektől felvilágosítást várt a községek vallási összetételére, iskolák helyzetére, tanítókra

és egyéb oktatási adatokra vonatkozóan. A felekezetek általában azonban megtagadták az együttműködést. A legélénkebben – érthető módon – a katolikus egyház lépett fel az iskolák államosításával szemben. A miniszter egyházzal szembeni kíméletessége ellenére a javaslatának tárgyalása alatt sorra jelentek meg a katolikus folyóiratokban a közös iskolákat és a vallásoktatás degradálását kritizáló cikkek.

Eötvös törvényjavaslata elsősorban kereteket kívánt nyújtani egy későbbi szabályozáshoz, nem azonnali részletes szabályozást szorgalmazott. Arra törekedett, hogy összeegyeztesse az állam és az egyház, illetve a magyarok és más nemzetiségek érdekeit. Bár célja a közös iskolák létrehozása volt, úgy vélte, a kérdés rendezését el kell halasztani, tekintettel a felekezeti és nemzetiségi viszonyokra, és meg kell hagyni számukra a külön iskola lehetőségét. Ezt a felfogását a későbbiekben is hangoztatta az országgyűlési megnyilvánulásaiban.

A törvénytervezet alapján az állam közös, felekezeti jellegtől mentes iskolák fenntartására lett volna köteles, ugyanakkor a felekezeteket sem zárták volna el attól, hogy saját iskolákat alapíthassanak. A képviselők közül azonban többen nem értettek egyet Eötvös álláspontjával. A közös illetve felekezeti iskolák körüli vita több napig elhúzódott, rendkívüli volt a felszólalók száma, amely megfelelően érzékeltette a kérdés fontosságát. A képviselők jelentős többsége a közös iskolák mellett állt. Ezt Eötvös kudarcként élte meg, hiszen ő a közös iskolákat nem azonnali megoldásként szerette volna keresztülvinni, így lemondását helyezte kilátásba.

A kultuszminiszter és javaslata védelme érdekében Pázmándy Dénes házelnök áthidaló javaslatot tett a felekezeti iskolák fenntartására. Visszautalt a jozefinista közös iskolákra, melyek eredménytelensége éppen abban rejlett, hogy kényszerrel valósították meg, így nem volt lehetőség a felekezetek számára arra, hogy válasszanak a közös és a felekezeti iskola között. A javaslat hatására kompromisszumos jelleggel a közös iskola mindenhol kötelezőként, a felekezeti iskola lehetőségként szerepelt. Ezután a képviselők elfogadták az elemi iskolai törvényt, azonban a felsőház elhalasztotta megtárgyalását a felekezetek meghallgatásának hiányára, de elsősorban a politikai helyzetre hivatkozva. A munkafolyamat a felsőház halasztása után megrekedt. Rövid időn belül nem született olyan eredmény, amelyen továbbhaladva folytatódhatott volna a munka. A szabadságharc bukása többek között a közoktatás modernizációjának is gátat vetett, mégis hatással voltak az itt lefektetett elvek az elkövetkező évtizedek politikai törekvéseire.

Az 1868. évi népoktatási törvény

A dualizmus idején ismét létrejött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, melynek élére újra Eötvös került, így folytathatta az oktatás modernizálását, azonban lehetőségei szűkebbek voltak. Célja továbbra is a közoktatás korszerűsítése volt, viszont óvatosabban kellett eljárnia, tekintettel a kiegyezésre és így a közjogi helyzet megváltozására. Az országgyűlés ekkor már nem a közös iskolákat támogató képviselők felszólalásaitól volt hangos, hanem a felekezeti iskolák mellett állást foglalók voltak többségben.

A törvény megalkotása során Eötvös az állam jogainak és kötelességeinek terjedelmével kapcsolatos állásfoglalásában kifejtette, hogy „senki igazságosan nem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a népnek nevelése s így oktatása is, minden egyház legszebb feladatai közé tartozik.” Beszédében hangsúlyozta az egyház szerepét a népoktatás terén és kiemelte érdemét az elmúlt évszázadokban a művelődés terjesztése kapcsán. Ennek ellenére azonban úgy gondolta, az egyház nem képes egyedül ellátni ezt a feladatot. Utóbbi állítását nemzetközi kitekintéssel támasztotta alá, majd összegzésképp megállapította, hogy szükséges az államra bízni „azt, amit az egyház maga nem érhet el”, tehát az oktatás színvonalának emeléséhez és fenntartásához szükséges az állami szerepvállalás. Az állam és az egyház között párhuzamot vonva állította, hogy ugyanúgy feladata az egyháznak, hogy jó keresztényeket neveljen, mint az államnak az, hogy jó állampolgárokat. E fenti gondolatsorból vezette le az állam kiegészítő szerepét az oktatás területén a szülők és az egyházak mellett, melyet a felsőházi tárgyalás megkezdésekor elmondott beszédében is hangsúlyozott.

A felekezeti iskolák fenntartásának védelmében is felszólalt a miniszter. Emlékeztette a képviselőket, hogy a korábbi gyakorlatban a felekezeti iskolák voltak jellemzőek a magyar területeken. Ragaszkodik iskoláihoz az egyház is és a szülőket is megnyugtatja a fenntartásuk. Eötvös véleménye szerint ellenkező esetben – ahogyan arra Deák is figyelmeztetett 1848-ban – a törvény ellenállást idézhetne elő. Így azonban a felekezeteknek nem lehet okuk fellépni a törvénnyel szemben, hiszen elismerték a fennálló felekezeti iskolákat, emellett újakat is alapíthatnak a felekezetek, továbbá a közös iskolák felállítását csak ott rendeli a törvény, ahol a felekezetek nem tartanak fenn iskolát. Reményét fejezte ki az iránt, hogy az egyházak azért is pozitívan értékelik majd a törvény által felállított közoktatási rendszert, mert vallási nézeteikkel az oktatott tárgyak nem lesznek ellentétesek, sőt – ellentétben az 1848-as elvekkkel – az osztrák területekhez hasonlóan kötelező tárgyként határozták meg a hit- és erkölcsant, melynek tanításáért az egyház felel.

A vita során felmerült a vallásos érület közös iskolák általi gyengülésének lehetősége. Eötvös kifejtette, hogy szerinte a vallásos érület erősödése vagy gyengülése nincsen összefüggésben a felekezeti vagy a közös iskolákkal, hiszen a hittan oktatását a közös iskolában is az egyházi tanító végezné, valamint a felekezeti iskolában a nem valláshoz kapcsolódó tárgyakat is világi oktató tanítja. Tehát a vallásos neveletésnek nem lehet gátja a közös iskola, ugyanis a vallásoktatás egyházi tanítókra van bízva. Beszédének zárásaként ismét összekapcsolta az állam és az egyház érdekeit a népnevelés terén: bizonyosságát fejezte ki aziránt, hogy a felekezetek lelkiismeretesen fogják megadni a diákoknak a vallásos, erkölcsös nevelést, és az állam is elismeri, hogy a szilárd vallásosság egyben polgári erény, mely buzdít a vallásos kötelezettségek mellett a haza iránti köteleességek teljesítésére is. Végül a vallási érület tiszteletben tartása végett kimondták, hogy ha adott felekezethez tartozó gyermek – saját felekezeti iskola hiányában – másik felekezet iskolájába köteles járni, vallásoktatásáról akkor is saját felekezete gondoskodhat.

A közös iskolákra tekintettel fizetendő 5%-os adóval kapcsolatban felmerült, hogy így azok, akik eddig a felekezeti iskolákat anyagi hozzájárulással támogatták, ezután nem teszik majd meg. Ezért Eötvös ismét felszólalt a törvény védelmében és elmagyarázta, hogy a közös iskolák fenntartásához annyiban kell e személyeknek hozzájárulni, amennyiben a felekezeti iskolának tett hozzájárulásuk az 5%-ot nem meríti ki. Így a felekezeti iskolák nemhogy elesnek a támogatástól, de esetleg ez még ösztönözheti is azokat a támogatókat, akik eddig kevesebbet ajánlottak fel, hogy – a közös iskolák támogatását elkerülendő – annyit fizessenek a felekezeti iskolák javára, amennyi az 5%-ot eléri. Az adó megfizetése körüli vita kapcsán tartalmazott rendelkezést az 1895. évi XLIII. törvénycikk is, mely a felekezeten kívüliek kötelezettségeit is rögzítette. Eszerint az, aki valamely bevett felekezetből kilépett, további öt évig köteles az „elhagyott” felekezet részére fizetni az 5%-ot. Ha a kilépett lakóhelyén nincsen közös iskola, akkor az általa elhagyott felekezet iskolája számára köteles teljesíteni.

A tervezetet minden felekezet képviselőjével alakított bizottság tárgyalta, biztosítva a felekezeti hozzászólás lehetőségét. A felekezetek éltek a lehetőséggel és szakértőket ajánlottak a javaslat további tárgyalásához. Ők továbbra is hangsúlyozták az oktatás felekezeti jellege fenntartásának fontosságát. Felszólaltak a befolyásukat megtartani szándékozó katolikusok, az autonómiájukat féltő reformátusok, és a nemzetiségi érdekeket védő görögkeletiek és görög katolikusok. Összességében elmondható a bizottság munkájával kapcsolatban, hogy a felekezetek között nem sok támogatásra lelt a törvényjavaslat. A különböző felekezetek hozzászólásai a népoktatási bizottságra befolyással bírtak, velük szemben igyekezett óvatosan

rendelkezni, ugyanakkor a tervezetet már nem vehették le napirendről, elérkezettnek látták az időt a népoktatás korszerűsítésének megvalósítására.

Az így elfogadott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk előírta, hogy felekezetek is alapíthatnak és fenntarthatnak nyilvános tanintézeteket, emellett az állam, a községek, társulatok és egyének is rendelkeztek e joggal. A felekezetek által felállított tanintézetekről ezután külön fejezet rendelkezett. A felekezetek alapíthattak és fenntarhattak iskolákat, erre igénybe vehették hívek anyagi hozzájárulásait, megválaszthatták a tanárokat és azok fizetését, meghatározhatták a tankönyveket. Az iskolaalapítás és fenntartás szabadságát azonban feltételekhez kötötték, melyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltételek voltak a közegészségügyi és biztonsági szabályoknak való megfelelés, a fiúk és lányok elkülönített oktatása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának a meghatározása. Taxatív felsorolta a törvény azokat a tantárgyakat, melyeket oktatni kellett a felekezeti iskolákban is. A törvény – az egyház gyakorlati oktatással szembeni véleménynyilvánítása ellenére – kötelezően előírta a gyakorlati ismeretek oktatását. Az iskolát fenntartó felekezetek kötelesek voltak gondoskodni a tanuláshoz szükséges eszközökről. A felekezetek fenntarhattak tanítóképzőket is. Ugyanakkor minden felekezeti népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt állt, az állam e körben jogosult és köteles volt a felekezeti iskolákat rendszeresen ellenőrizni.

Tehát a fenti szakaszok értelmében az állam a felekezeti iskolákra csak bizonyos tekintetben gyakorolt befolyást, így például az egészségügyi szempontok érvényesülésével, a tanszerekkel és a szorgalmi idővel kapcsolatban. Azonban ahogyan azt Eötvös is kifejtette, a tanítók tekintetében a felekezetek saját iskoláikban magas fokú önállósággal rendelkeztek: maguk határozhattak a tanítók fizetéséről, felfüggesztéséről, elbocsátásáról és felvételéről.

A törvény megalkotása során már nem a közös iskolákat kívánták egységesen megvalósítani, hanem a felekezeti iskolák megtartása mellett kiegészítő jelleggel írták elő a közös iskolák létrehozását állami költségen ott, ahol nem voltak egyházi iskolák. Ezekben a közös iskolákban felekezeti hovatartozásra tekintet nélkül tanulhattak a gyermekek. Községi iskolává minősítették továbbá azokat a felekezeti iskolákat, amelyeket községi vagyonból tartanak fenn, de a község számára meghagyták a lehetőséget, hogy továbbra is támogassa a felekezeti iskolákat; azonban ha így tesz, akkor a felekezetek között igazságosan kell megosztania a hozzájárulást. Lehetővé tették a felekezetek számára is, hogy ha ugyan fenntartható volna a felekezeti iskola, de a község különböző felekezetei úgy döntenek, hogy közösen tartanak fenn iskolát, akkor igénybe vehetnek erre állami támogatást és létrehozhatnak közös iskolát.

A felsőházi tárgyalása során szintén felemelte hangját a közös iskolákkal szemben a magas klérus, de a tervezetet végül elfogadták szembenállásuk ellenére is, így Eötvös sikeresen keresztülvitte a közoktatás modernizációját. A végrehajtás azonban nem volt zökkenőmentes az elkövetkező években, amelyre Eötvös igyekezett megoldást találni további tevékenysége során is.

A közoktatás modernizációjának az előzőekben bemutatott két évtizede során változó mértékben nyertek teret az állami, illetve az egyházi iskolák támogatói. Eötvös körültekintő magatartása – természetesen más tényezők mellett – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kiegyezés után az oktatás kérdésének megoldására kompromisszum született, így létrehozták a közös, állami iskolákat, emellett a felekezetek is rendelkezhetek iskolákkal.